

Т.Т. Маринчук,
старший викладач кафедри мистецьких
дисциплін дошкільної та початкової освіти,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського

МУЗИЧНО-ВИРАЖАЛЬНІ ЗАСОБИ ЯК СКЛАДОВІ ХУДОЖНЬОЇ МОВИ КУЛЬТУРИ

Постановка проблеми дослідження та її актуальність. Сучасна філософія з особливою актуальністю ставить питання мови і текстів культури. Філософія музики, як різновид загального філософського знання, однією з ключових проблем також виділяє проблему вивчення специфіки музичної мови як складного тексту культури. Музична мова входить до системи художньої мови культури. Музичний твір, як і будь-який твір мистецтва, є продуктом певного виду художньої діяльності митця, зміст якого передається засобами художньої образності. Ці засоби створюють тексти культури, втілені у її мові. Тому при підході до розв'язання світоглядно-естетичних і теоретичних проблем певного виду мистецтва з культурологічних і філософських позицій, постає проблема визначення понять «художня мова», «художній знак», «художній образ» та «художній текст». Дослідники наголошують на усвідомленні культури в якості єдиного феномену, що постає у своїй цілісності – «тексті». Сам же текст складається з низки знаків і символів. У музиці знаки утворюються музично-виражальними засобами, які в певній комбінації складають музичну символіку.

Аналіз останніх досліджень. Філософське осмислення знака здійснювалось Р.Декартом, Дж.Локом, Г.В.Лейбніцем та іншими вченими минулого у контексті загального пізнання природи та властивостей мови як засобу спілкування та у зв'язку з проблемами походження мов і довільності знаків (зв'язаності чи незв'язаності знаків з об'єктом, що позначається). Поміж дослідників XX-XXI століть виділяємо ґрунтовні праці Е. Касирера [6] і С.Лангер, які розглядають поняття знаку під кутом культурної творчості. Ч.Пірс і Ю.Лотман [8-9], досліджуючи знакову систему культури також звертаються до проблем художніх символів і художніх знаків. Специфіку музичних символів досліджує український музикознавець С.Шип [15]. З різних світоглядних позицій, досліджуючи поняття «знак», «символ», «текст», питань художнього образу торкаються О.Лосєв [7], М. Мамардашвілі і О.П'ятигорський [10], М.Попович [13], М.Арановський [11], С.Петриков [12] та багато інших. Їхні наукові спостереження доводять, що проблема художнього образу – багатогранна та охоплює низку питань, зокрема генези художнього знаку та образу; функціонування художніх образів у соціумі; впливу дійсності на формування художнього образу; впливу художнього образу на дійсність; пізнавального потенціалу художнього образу; модифікації художніх образів в залежності від засобів виразності певного виду мистецтва та багато інших.

Мета статті. У багатьох культурфілософських школах, зокрема в працях Е. Касирера, дослідників шкіл екзистенціалізму, «філософії життя», феноменології, знак вивчався у контексті символічної діяльності і культурної творчості. Герменевтика як наука тлумачення культурних текстів розробила принципи і закони їх інтерпретації. Усі дослідники приходять до ствердження, що мова – особливе втілення теорії знаків. Спираючись на положення філософії, культурології, мистецтвознавства і музикознавства, автор статті ставить *за мету* розкрити сутність засобів музичної виразності як складової художньої мови культури.

Виклад основного матеріалу. Усвідомлюючи складність проблеми і необхідність її багаторівневого розв'язання, ставимо за локальну мету визначення таких особливостей загальної теорії знаків, які дозволяють віднайти їх прояви у знаковій системі музики.

Біля витоків європейського вчення про *знаки* (семіотики) стояли Платон і Св.Августин. Платон висуває тезу про подвійну можливість походження мови: природне та конвенційне. Середньовічний філософ і богослов Августин сприймав знак як предмет, що збуджує думку

про щось, він «є те, що, окрім себе, являє щось для духу» (трактат «Про діалектику»). Знак не тотожний самому собі, його природа є двоїста. У «Християнській доктрині» Августин звертає увагу на множинність знаків, вибудовуючи їх класифікацію. В основу класифікації філософом покладено низку ознак, зокрема спосіб передання знаків (звуки, жести тощо); походження (навмисний – ненавмисний, конвенційний – природний, власний – переносний тощо); характер прояву (внутрішнє слово – лінгвістичні знаки) [13].

Створюючи знаки, людина виявляє смисл назовні. Відштовхуючись від ідей теоцентризму, Августин стверджує, що в глибині людської душі є джерело іманентного пізнання і внутрішнього долінгвістичного мовлення – Бог, який має мету в самому собі і сам не є знаком. (Тобто слово, що звучить іззовні, є знаком Слова, що сяє всередині; є внутрішнім мовленням, що живе у будь-якій мові і передує власне знакам).

Система музично-виражальних засобів як складне семіотичне утворення складається з окремих підсистем семіозису, серед яких виділяємо три основних: ритмічну, мелодичну, гармонічну. Слід зазначити, що ці підсистеми не лише взаємопов'язані, але й тільки у спільності створюють конкретний знак. Цей знак матеріалізується у музичній фактурі та розділах музичної форми.

Використовуючи погляди Ч.Пірса на загальні знакові системи культури, можна дійти до розуміння, що структуру цих музичних підсистем складають сам знак, об'єкт та інтерпретант. Згідно з ученням структуралізму та герменевтики, музичний знак як логічно і структурно оформлений уривок музичної форми є тільки річчю, що передається, тому потребує участі «інтерпретатора». Знак сам у собі не має властивого йому конкретного значення, якого набуває лише в системі. Таким чином, всі властивості музичної мови слід пояснювати через властивості знаку, а сама музична мова є знаковою системою. Музикознавець В.Медушевський з позицій теорії Ф.Соссюра доводить, що музика є мовою [11]. Український дослідник С.Шип дає визначення музичної мови як специфічної системи «особливих знаків і принципів організації музичного мовлення», яка входить до загальної системи художнього мовлення [16, с. 16]. Щоб побудувати теорію про засоби музичної виразності як основу музичної мови, необхідно виявити властивості знаків, що цю мову утворюють.

У знаковій системі, згідно Е.Касиреру, є поділ на власне знаки (або сигнали) та символи. Знаки – є операторами і мають фізичне, або субстанційне буття (звідси слідує, що у музиці знаком є звук) і стосуються речі, яку вони позначають, унікальним і незмінюваним способом. Символи ж мають лише функціональну значущість і є рухливі та мінливі [6, с. 477-482]. Як стверджує послідовниця Е.Касирера С.Лангер, «знак указує на існування в минулому, теперішньому чи майбутньому певної речі, події або стану. Знаки є заступниками своїх об'єктів, про які вони сповіщають суб'єктам» [5, с. 198]. Знакове відношення можна представити у вигляді тріади: суб'єкт – знак – об'єкт. Символ – носій уявлення про об'єкти і позначає не безпосередньо речі, а уявлення про них. Таким чином, символічна функція містить вже чотири складових: суб'єкт – символ – уявлення – об'єкт. Слід також додати, що у смислову конфігурацію входить не самий факт уявлення, а те, що в ньому уявляється.

Роль знаку у мистецтві та його порівняння з іншими знаковими системами у культурі досліджували представники Тартусько-Московської школи. Зокрема, Ю.Лотман скрізь бачив тексти культури, що виявляють свою знакову і символічну природу, мають властивості «вторинних моделювальних систем». Вторинними дослідник називає їх тому, що вони надбудовуються над «первинними» системами знаків – природними мовами [8]. Усвідомлення сутності символу неможливе без його співвіднесення з образом. Художня мова культури стає зрозумілою саме через художні образи. Тому визначення поняття «образ» є досить важливим для нашого дослідження музики у знаковій системі художньої культури.

Найширшим є поняття мови культури, під яким сучасна наука розуміє систему знакової організації мовлення, а під художньою мовою – сукупність правил і знакових систем, за допомогою яких твориться й передається інформація у мистецтві. Таке визначення

видається нам досить розпливчатим і неконкретним, адже воно не містить принципового посилання на особливість створення образів і текстів у мистецтві. Тому, спираючись на положення філософії про мову і тексти культури, пробуємо дати таке визначення, яке б дозволило врахувати усі сторони художньої мови.

Художня мова, на відміну від мови звичайної, яка виникає з мотивів соціокультурних і комунікативних (необхідності орієнтуватися у культурному просторі і часі), спричинена особливими потребами людини, що полягають в *а)* індивідуальній експресії (афект, емоція, чуттєве уявлення, знання); *б)* потребі в естетичних переживаннях; *в)* потребі в імітаційно-ігрових діях [15, с.31]. Якщо мови культури утворюють форми, знаки, символи і тексти, то особливістю художньої мови є ще одне специфічне для мистецтва утворення – художній образ. Під останнім розуміємо суб'єктивну форму відображення об'єктивної дійсності, спричинену особливостями творчого методу митця, його емоційного та інтелектуального світу, психотипу тощо. У сприйнятті художнього образу, що втілюється у матеріальній (словесній, звуковій, пластичній тощо) формі, важливим є й рівень чуттєвого та розумового розвитку реципієнта, в уяві якого цей образ відтворюється.

Стосовно образу можемо констатувати, що він є ідеальним утворенням (символічним, знаковим, алегоричним, духовно-моральнісним), яке матеріалізується в особливих стилістичних формах. Характеристиками його є: співіснування в межах єдиного уречевленої ідеї та ідеалізованої речі; нейтральне ставлення до буття; типова конкретність; неможливість індивідуалізації; функціонування в якості внутрішньої форми поетичного мовлення та відмінність від «образів» чуттєвого сприйняття та уявлення (зорових, слухових, моторних тощо).

Власне художній образ належить виключно до культури художньої, в якій у специфічній формі упредметнено естетичний світ людини. Засоби створення художнього тексту та художнього образу є засобами художньої мови. Остання складається з художніх знаків. Розгорнуту і переконливу характеристику художніх знаків складає С.Шип, наголошуючи на їх ознаках і властивостях, зокрема, він наголошує на тому, що художніми знаками є такі, що використовуються у мистецтві, і постають у трьох ракурсах: предметно-речових властивостей; в аспекті системи знаків; у своїй змістовності. Специфічною властивістю художніх знаків СШип вважає напівпрозорість, яка полягає у тому, що їх форму можна сприйняти, але не усвідомити остаточно. На думку дослідника, художні знаки об'єднуються у синтаксичні і семантичні структури, які потребують семіотичного аналізу. Їх кількість необмежена. Художні знаки мають естетичну та емоційну змістовність; символічну багатозначність та особистісний зміст [15, с.95].

Згідно концепції С.Шипа, художній образ та зміст художнього знаку утворюють поняття, судження, модальності і цінності, що «притягуються» чуттєвими образами та об'єднуються в них [15, с.95]. За допомогою художніх знаків здійснюється процес комунікації всередині художнього тексту.

Враховуючи усе вище зазначене та спираючись на твердження філософів, культурологів, мистецтвознавців, спробуємо дати власне визначення художньої мови з урахуванням її властивостей та функцій. Художня мова – це система організації художніх знаків-символів, що виникає у зв'язку з особливими потребами особистості і суспільства, втілюється засобами виразності конкретного виду мистецтва, оформлена у синтаксичні структури та спрямована на створення художнього образу. Художня мова як тип знакової системи характеризується конотативністю (неявністю, неконкретністю, недоокресленістю, непонятійністю) художнього значення і контекстуальною зумовленістю (історичною, суспільною, стилістичною). Функція художньої мови – забезпечення художньої комунікації: фіксації-збереження-відтворення-трансляції емоційно-образної інформації.

Художня мова культури, оформлена в її текстах, постає величезним простором знаково-символічних систем, які представляють собою сутність культури. Саме тому у підмурку практично усіх моделей культури знаходяться поняття «художній знак» і «художній символ».

Уміння розшифровувати знаки – фундаментальна особливість людини. Саме це уміння допомагає особистості орієнтуватися у знаковому полі культури і розуміти її мову. Традиційно під мовою культурологія розуміє систему знакової організації мовлення, а під художньою мовою – сукупність правил і знакових систем, за допомогою яких твориться й передається інформація у мистецтві.

Специфікою «тексту» є наявність зовнішніх меж; можливість розшифрування його знаків; походження з мови як системи, що породжує безмежну кількість текстів; зв'язок з історико-соціальною хронологією; сконцентрованість у слові (усі надсловесні одиниці і весь текст сприймаються як слово).

Художній текст, на відміну від будь-якого іншого тексту культури, вимагає наявності художньо-образної естетичної форми, в якій людина відтворює дійсність. О.Потебня визначає художній текст як «велике слово» – цілісне і єдине [14]. Текст втілюється у мові, тобто мова передуює тексту, а сам текст вже втілює певні зміст і концепцію. Таким чином, вибудовуємо такий логічний ряд за ступенем зростання художніх одиниць: знак - мова – текст – образ. Кожну з цих одиниць слід вивчати на відповідному рівні – морфологічному, синтаксичному, семантичному, концептуальному.

Художня мова, на відміну від мови звичайної, яка виникає з мотивів соціокультурних і комунікативних (необхідності орієнтуватися у культурному просторі і часі), спричинена особливими потребами людини, що полягають в індивідуальній експресії (афект, емоція, чуттєве уявлення, знання); потребі в естетичних переживаннях; потребі в імітаційно-ігрових діях [15, с.31]. Знаком художньої мови постає безпосередньо звук, а символом – засоби музичної виразності в конкретній комбінації.

Висновки. У підсумку міркувань про засоби музичної виразності як складові художньої мови культури можна зробити певні висновки. По-перше, музична мова як складова системи мови художньої також оперує поняттями знак, символ та образ. По-друге, матеріалізується така мова у засобах музичної виразності, які у сукупності створюють певну художню образність та надають їй різноманітних відтінків. Таким чином, у музичній мові (як складовій художньої мови культури) засоби музичної виразності є засобами створення художнього образу, який інтерпретується та розшифровується виключно у контексті знакового простору культури.

Література

1. Аверинцев С. Софія-Логос. Словник / С.Аверинцев – К.: Дух і літера, 2005. – 902 с.
2. Арановский М. Музыкальный текст. Структура и свойства / М.Арановский – М.: Композитор, 1998. – 343 с.
3. Античная музыкальная эстетика [Вступительный очерк и собрание текстов проф. А. Ф. Лосева. Предисловие и общ. ред. В. П. Шестакова.] – М.: Гос. музыкальное изд-во, 1960 - 303 ст.
4. Бахтин М. Проблема текста в лингвистике, филологии и других гуманитарных науках // М. Бахтин. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 417 с.
5. Гатальська С. Філософія культури: підручник для студентів вищих навчальних закладів / С.Гатальська. – К.: Либідь, 2005. – 328 с.
6. Кассирер Э. Понятие символической формы в структуре наук о духе / Э.Кассирер // Культурология. XX век. Дайджест. Философия культуры. – Ч. II. – С.-П.: Университетская книга, 1998. – 447 с.
7. Лосев А.Ф. Знак, символ, миф: Труды по языкознанию / А.Ф.Лосев. – М.: Изд. Моск. ун-та, 1982. – 213 с.
8. Лотман Ю. Символ в системе культуры // Лотман Ю. Избранные статьи. - Т. I - Таллинн: Александра, 1992. – 478 с.
9. Лотман Ю.М. Знаковый механизм культуры/ Ю.М.Лотман // Сб. Статей по вторичным моделирующим системам/ ред. Ю.М.Лотман. – Тарту: Изд-во Тартуского ун-та, 1973. – С.159-199.
10. Мамардашвили М.К., Пятигорский А.М. Символ и сознание: Метафизические рассуждения о сознании, символическом и языке / М.К.Мамардашвили, А.М.Пятигорский. – М.: Языки русской культуры, 1997. – 224 с.
11. Медушевский В. О закономерностях и средствах художественного воздействия музыки/ В.Медушевский. – М.:Музыка, 1976. – 254 с.
12. Петриков С. Текстуальное музыкальное мышление / С.Петриков // Музыкальная академия. – 1993. - № 2. – С. 112-116.
13. Попович М.В. Философские вопросы семантики, М.В.Попович. – К.: Наукова думка, 1985 – 300 с.
14. Потебня А. Слово и миф. / А.Потебня. – М.: Правда, 1989. – 624 с.

15. Шип С. Музыкальная речь и язык музыки: Теорет. исслед. / Шип С. В. – Одесса: Одес. гос. консерватория им. А. В. Неждановой, 2001. – 295 с.

Д.С. Матат,
здобувач ступеня вищої освіти «магістр»,
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
наук. керівник – канд. пед. наук, доцент М.І. Семко

РОЗВИТОК ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ТЕАТРАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Всебічний гармонійний розвиток особистості не можна уявити без її художнього та естетичного виховання, яке передбачає розвиток у дитини почуття прекрасного, формування вмінь і навичок творити красу у навколишній дійсності, вміти відрізняти прекрасне від потворного, жити за законами духовної краси. "Краса, – писав В.Сухомлинський, – могутній засіб виховання чутливості душі. Це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса – це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиреним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі — вона виправляє наді дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса – це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе".

XXI століття – це століття культури, а освіта XXI століття – це освіта, в центрі якої перебуває людина, самоцінність її неповторного духовного світу. Таким чином, у змісті навчання та виховання превалюватиме культуротворча домінанта, а в технологіях – особистісно розвивальна орієнтація. Школа знань має стати осередком виховання справжньої духовності, плекання особистості, здатної до художньо-творчого осягнення дійсності. Саме тому на чільне місце у списку проблематики сучасної педагогічної науки посідають питання художнього виховання, що передбачає формування в учнів естетичної свідомості (смаків, поглядів, потреб), вміння сприймати, розуміти, та оцінювати мистецькі твори, розвиток художньо-творчих здібностей, активізація потреби вносити в життя прекрасне.

Метою статті є огляд проблеми розвитку творчих здібностей молодших школярів в процесі театральної діяльності.

Аналіз попередніх досліджень. Методологічні питання розвитку творчих здібностей школярів розроблені у працях І.Зязюна, А.Зіся, М.Кагана, М.Киященко, Л.Когана, Л.Левчук, В.Скаторщикова, Л.Столівича та ін. Ці вчені акцентують увагу на тому, що особистість завжди виховується цілісно, і цей процес виховання обов'язково повинен бути спрямований на вирішення єдиного завдання: гармонійного розвитку підростаючого покоління.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчує, що протягом останнього десятиліття інтерес до театрального мистецтва як джерела естетичного виховання молодших школярів значно зріс (підтвердженням цьому є праці О.Ворожейкіної, О.Деркач, Л.Зіміної, Ліпницької, Н.Сокович, М.Шахрай та ін)

Виклад основного матеріалу. Як неперервний процес, творчий розвиток має здійснюватися, передусім, у різноплановій соціальній та мистецькій творчості. Необхідно не лише навчити кожну людину естетично-почуттєво реагувати на оточуючий світ, але й збудити потребу його перетворення без нанесення йому екологічної шкоди, згідно з естетичними нормами й ідеалами; постійно прагнути до високої професійної майстерності, органічно поєднувати духовну і фізичну досконалість.

Аналіз наукових джерел та останніх публікацій дозволив визначити основні форми та методи творчого розвитку молодших школярів засобами театального мистецтва.

Серед форм, що можуть бути використані вчителем у своїй роботі, можуть бути драматизації та інсценізації. Під драматизацією розуміють переробку художнього твору у